

Linda Huhtinen

Sissi

Serlachiuksen
unohdetut sisarukset



Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Teoksen kirjoittamisessa ovat tekijää tukeneet Alfred Kordelinin säätiö, Kansan Sivistysrahasto, Suomen Kulttuurirahaston Pirkanmaan rahasto sekä Otavan Kirjasäätiö.

Etukannen maalaus: Akseli Gallen-Kallela, *Sissi Serlachiuksen muotokuva*.
Gösta Serlachiuksen taidesäätiö, kuva Vesa Aaltonen.

© Linda Huhtinen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2025

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-49855-1

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2025



Mäntän lapsille ja heidän äideilleen.

”Jotenkin tunsit, että sinun on etsittävä toista, leveämpää tietä, että sinulle on määrätty muita päämääriä, mutta et ymmärtänyt, kuinka tämä tehdään ja aloit murheissasi vihata kaikkea, mitä ympärilläsi on.”

FJODOR DOSTOJEVSKI, TEOKSESSAAN ”NETOTŠKA
NEZVANOVA”, SUOM. VEIKKO KOIVUMÄKI

”Ylioppilaaksi päästyäni vietin kaksi lukukautta
Helsingissä tarkoituksenani opiskella juristiksi.
Alkuopinnot sain suoritetuksi,
mutta kuiva lakitiede ei ollut minua varten.
En päässyt koskaan naimiskaarta pidemmälle.”

GÖSTA SERLACHIUS

SISÄLLYS

Lukijalle	9
Ensimmäinen kertomus: Isä.....	13
Toinen kertomus: Sissi Serlachiuksen muotokuva	35
Kolmas kertomus: La Vie parisienne.....	45
Neljäs kertomus: Lintujen maa	63
Viides kertomus: Louis	73
Kuudes kertomus: Kössi.....	85
Seitsemäs kertomus: Puun varjot.....	100
Kahdeksas kertomus: Mäntän lapset	110
Yhdeksäs kertomus: Valkoinen varis.....	133
Kymmenes kertomus: Äitiruumis	153
Yhdestoista kertomus: Haljennut maa	195
Kahdestoista kertomus: Juhola.....	212
Kolmastoista kertomus: Mäntän naiset	230
Neljästoista kertomus: Veli.....	251
Viidestoista kertomus: Stålfält-konserni	277
Kuudestoista kertomus: Pojilleni.....	296
Seitsemästoista kertomus: Vaarat ja vuoret	323
Kahdeksastoista kertomus: Kiveen lyödyt	347
Yhdeksästoista kertomus: Isabella de Morny	363
Epilogi.....	379
Lopuksi	382
Tekijän kiitokset	385
Lähteet	386
Viitteet	392

Lukijalle

Lapsenkasvoisen Sissi Serlachiuksen kohtalo on vaivannut minua siitä asti, kun olin itsekin vain pieni tyttö. Museon seinälle ripustettuun muotokuvaan ikuistettu katse kätki sisäänsä mieltäni kutkuttaneen arvoituksen, johon historiankirjat eivät osanneet antaa vastausta: oli kuin kokonainen ihmiselämä olisi kadonnut, joko vahingossa tai tarkoituksella.

Tapaus mietitytti minua kaikki nämä vuodet, enkä osannut päästää siitä irti. Vaikka Sissin elämään liittyviä johtolankoja oli säilynyt vain muutamia, halusin silti uskoa, että pitkäjänteinen etsintä tuottaisi vielä joskus tulosta – oli kadonneista palasista koottu totuus kuinka kaunis tai kivulias tahansa.

Ajoittaisen epätoivon hetkillä isäni kannusti minua jatkamaan etsimistä. Tämä kirja onkin syntynyt laajan taustatyön tuloksena tutkimalla ja tulkitsemalla lukuisia lähteitä, kuten kirjeitä, lehtiartikkeleja, tutkimuksia, aikalaiskertomuksia sekä haastatteluja. Toisinaan lähteet ovat keskenään ristiriitaisia, eikä totuus siten ole aukoton. Kyseenalaistamattoman tiedon lisäksi esitän tässä teoksessa myös omia tulkintojani sekä pohdintoja siitä, miten kirjassani esiteltyjä henkilöitä voitaisiin nykyisen tiedon valossa kenties ymmärtää paremmin.

Lopulta totuus on jossakin tuolla, vuosikymmenten peitossa. Jokainen meistä katsoo samaa kuvaa omasta, ainutlaatuisesta tulkulmastaan, mikä tekee tarinasta vielä entistäkin kiehtovamman.

Minun elämäni ja sukuni historia sijoittuvat samaan ympäristöön, joissa Sissikin elämänsä vietti. Paperitehdas on tuonut leivän jo isoisäni isovanhemmille, antaen myös minulle tärkeän mahdollisuuden ymmärtää mänttäläisen teollisuuden historiaa erityisesti tehtaalla elantonsa tienanneiden työntekijöiden kautta.

Gösta ja Sissi Serlachiuksen pehtorina toiminut isoisäni Kustaa Kolhinen edusti tyypillistä mänttäläistä tarinaa: yhtiön palveluksessa sukupolvelta seuraavalle siirtynyttä jatkumoa, jota niin äitini kuin isäni suvussa toteutettiin. Vaikka minua edeltäneiden mänttäläisten elämää määrittikin raskas fyysinen työ, näyttää heillä luotettavan, vakaan ja yhdyskuntaansa vaalineen työnantajansa myötä olleen josta-kin sellaista, mihin oma sukupolveni ei enää voi tukeutua.

Olen silti hyvin onneikkaassa asemassa. Olen saanut elää Serlachiuksen perheen rakentamassa ja rikastamassa kaupungissa, jonka värikäs historia herätti jo lapsena kiinnostukseni tarinankerrontaan. Vaikka Mäntän syntytarina kuului myös minun lapsuudenkotini vakiokertomuksiin, onnistuin vuosien saatossa luomaan syvimmän kiintymyksen lopulta juuri Sissi Serlachiukseen, jonka muotokuvasta teetetyn postikortin isäni osti minulle ollessani kahdeksanvuotias.

Lapsena syttynyt kiinnostus on kantanut lävitse elämän, myötätunnon ja ymmärryksen syventyessä entisestään kohdatessani aikuisena samankaltaisia tragedioita, joita tiesin Sissinkin osaksi koituneen. Tätä teosta kirjoittaessani jouduinkin kasvotusten myös oman suruni kanssa: kuoleman, petoksen ja menetyksen jättämien haavojen repeytyessä uudelleen auki oli minun toisinaan kyseenalaistettava päätöstäni tämän kirjan kirjoittamisesta.

Eräs seikka patisti minua kuitenkin toistuvasti jatkamaan etsintöjeni parissa. Joitakin vuosia sitten minulle avautui mahdollisuus jututtaa herttaista rouvaa, joka oli tuntenut Sissi Serlachiuksen ollessaan itse vielä pieni, mänttäläinen tyttö. Hersyvän, lempeän keskustelun päätteeksi ystävällinen rouva hyvästeli minut, päättäen keskustelumme sanoihin: ”Kirjoita Sissistä kauniisti. Sissi oli hyvä ihminen.”

Olen pitänyt nuo sanat mielessäni. Ne muistuttavat minua yhdestä elämäni tärkeimmistä opeista: herkkien tyttöjen on aina pidettävä toistensa puolta. Sieltä minne yksi luhistuu, on seuraavan jatkettava.

Mäntässä, tammikuussa 2025

Linda Huhtinen

Vuonna 1889 tehtailija Gustaf Adolf Serlachius teettää taiteilija Axel Gallénilla muotokuvan silmäterästään, kaksitoistavuotiaasta tyttärestään Sissi Serlachiuksesta. Kauniissa teoksessa valkoiseen mekkoon pukeutunut tyttö seisoo kukkien reunustamassa huoneessa, johon valo laskeutuu hellästi.

Vuosia isänsä kuoleman jälkeen Sissi menettää avioerossa muotokuvansa entiselle puolisolleen Gösta Serlachiukselle. Lukuisista yrityksistään huolimatta Sissi ei saa itseään esittävää teosta takaisin, vaikka vetoaa kirjeitse jopa teoksen maalanneeseen taiteilija Akseli Gallen-Kallelaan, luvaten jopa kirjallisen vakuutuksen siitä, että teos palautuisi hänen kuolemansa jälkeen takaisin Göstalle.

Gösta ei peittele ylitsevuotavaa inhoaan lastensa äitiä kohtaan ja pitää parhaansa mukaan huolen siitä, ettei hän enää koskaan edes mainitse entistä vaimoaan nimeltä. Kuvan mallia kohtaan tuntemastaan halveksunnasta huolimatta hän ei kuitenkaan suostu luopumaan muotokuvasta.

Järkkymätön päätös pitää.

Gösta Serlachius omistaa Sissi Serlachiuksen lapsenkasvot elämänsä loppuun asti.

ENSIMMÄINEN KERTOMUS

Isä

Kuolema kulkee elämän kannoilla. Piileskelee sen varjoissa, punoo pesänsä puiden oksille. Vauhdittaa askeltaan vasta viimeisessä mutkassa; käy ihmiseen kiinni kuin tuulenpuuska tyynenä päivänä. Se, minkä Mäntässä voi nähdä, on hurjan mielen kaunista unta. Sydäntä vaivannut haavekuva, josta nuo väkevät miehet eivät henkensäkään uhallalla osanneet päästää irti.

Sigrid Serlachiuksen isä, jonka patsaaseen lyödyt kivikasvot yhä vartioivat tehdastaan, jättää selkänsä taa Koskelanlammen ja siellä pesivät linnut, joiden ikuista liikettä unohtuu yksinäinen kulkija katselemaan, kuin toivoisi vielä löytävänsä harmain sulkain välistä tuon saman rajattomuuden, jonka varaan tämän kaupungin haaveet kauan sitten rakennettiin.

Vaan tänään tuuli käy kasvoille kovemmin, pakottaa nostamaan kaulukset ja kääntämään katseen toisaalle. Karatkaa linnut, nähkää kaunista unta! Vai jättätkö tänne siksi, että tekin tunnette tuon ihmeellisen viiman, joka kolottaa seisahtaneen luita; saa tehtaan rataat iskemään voimaa, todistamaan uutta syntymää.

Ymmärtääksemme lopputulemaksi jäänyttä tyhjyyttä on meidän ymmärrettävä aikaa itsessään; hidasta muutosta, joka päänsä painuksissa kulkee luoksemme yhä vain laahustavin ja arkailevin askelin. Silti aika liikkuu eteenpäin: vaikka naisena myös Sissi Serlachiuksen kohtalo oli monelta osin miesten määrittämä, kannattelee uusi aika-kausi liikkeessään myös toiveikasta mahdollisuutta vastaväitteeseen, johon jokaisella elävällä on sielunsa puolesta oikeus.

Ja lopulta: ymmärtääksemme Sissi Serlachiuksen ja hänen sisarus-tensa tarinaa on meidän ensin ymmärrettävä heidän isänsä kesyttämä-töntä mieltä. Meidän on nähtävä metsän peittämä Mänttä, jonka hil-jaiseen, liki autioon maaperään G.A. Serlachius kerran lapionsa iski.

Kauan sitten Mäntänkosken kolmessa uomassa kulki elämä kuin ihmissuonissa. Vapaana vellonut koski mylvi voimassaan, kunnes tuli ihminen ja kesytti sen kiivaan luonteen. Ruohonkorret, metsämaat ja elävät vedet tulivat taipumaan tahdon alla jääden osaansa määrättynä seuraamaan tuota hämmästyttävää näytelmää, jonka vain ihmislaji voi saada aikaan. Koski nöyrytyi ihmisen alla, vaan teki sen väkevästi: antoi lahjanaan kaiken sen elämän, jonka varaan tehdasyhdyskun-nat rakentuvat. Kourallinen miehiä toisensa jälkeen omisti, rakensi ja valjasti Mäntän koskea teollisuuden tarpeisiin¹, kunnes viimein vir-taava vesi sai isännäkseen Gustaf Adolf Serlachiuksen, joka vielä het-keä aiemmin hautausmaalla seistessään taisi olla onnettomista miehistä onnettomin.

Viisi vuotta ennen purjehdustansa Mänttään oli apteekkarina toiminut nuori G.A. joutunut marraskuussa 1863 laskemaan hau-dan lepoon viimeisenkin kolmesta pienestä lapsestaan, joista kukin

oli kuollut vuorollaan vain yhden vuoden sisällä. Pyynikin puistossa, Tampereen vanhalla hautausmaalla ikuista untaan nukkuivat niin Ernst, Axel kuin Michaelkin – kolme lasta, joiden lyhyet elämät eivät yhteenlaskettunakaan ylittäneet viiteen vuoteen. Se ei ole mitään, ja samalla se on kaikki.

Tartunta-alttiissa ympäristössä työskentelevän apteekkari-isän taakka oli painava: veljesten kohtaloksi olivat koituneet alati kasvavassa kaupungissa myllänneet kulkutaudit ja epidemiat. Ne iskivät erityisesti pieniin lapsiin 1800-luvun Suomessa, jossa joka viides lapsi kuoli ensimmäisen elinvuotensa aikana.² Isän mukana kotiin kulkeutuneet taudit eivät olleet ainoa vitsaus. Apteekin suhteen kaikki muukin oli mennyt ratkaisevalla tavalla pieleen, lapsensa menettäneen miehen ollessa nyt myös jo taloudellisen vararikon partaalla. Kenties suuruudenhullu idea omasta apteekista oli jo alkujaankin ollut turhan optimistinen, varattoman miehen ryhtyessä itsenäisiin yritystoimiin vailla perittyä varallisuutta tai säästettyä pääomaa.

G.A.:n toimeliaan luonteen rinnalla kulkenut menestyksen jano olikin jo varhain saanut riesakseen heikot ja epäonniset lähtökohdat. Nimismies-isän äkillinen kuolema G.A.:n nuoruusvuosina oli syösytsy kuusilapsisen perheen sosiaaliseen hävitykseen, jonka tuoksinnassa kuolinpesää hoitaneet holhoojat olivat G.A.:n omien muistiinpanojen mukaan ”hävittäneet kaiken”. G.A.:n muistiinpanoihinsa tallettaman näkemyksen mukaan leskeksi jäänyt Sofia-äiti teki parhaansa ”tarmolla johon vain äiti pystyy”, hankkiakseen perheelleen edes jonkinlaisen toimeentulon. ”Ihmeellinen on se kestävyys”, G.A. kirjoitti äitiään ylistäen, ”jolla hän ja tuhannet hänen asemassaan olevat tekevät mahdottoman mahdolliseksi.”³

Lapsuus jäi auttamattomasti kesken. ”Minä luin ja itkin, latinaa, kreikkaa, hepreaa”, G.A. kirjoittaa muistiinpanoissaan viimeisistä hetkistään opinnoissa, jotka pian olivat tilanteen pakottamana jäävä kesken. Vaikka sitkeä Sofia Serlachius yritti parhaansa, eivät rahat hyvällä tahdollakaan riittäneet lopulta koko pesueen elättämiseen. Koulun lukukausimaksujen käytyä liian kalliiksi oli kolmetoistavuotiaan G.A.:n

jätettävä Kuopion yläalkeiskoulu taakseen ja keskitettävä voimavaransa käytännön työhön ja siitä saataviin tienesteihin perheensä tueksi.⁴ Katkeruutta opintojen äkillisestä päättymisestä nuori G.A. tuskin tunsi. Kuten hän sittemmin muistiinpanoissaan toi ilmi, saattoi hänen näkemyksensä mukaan ihminen ”hyvin läpäistä maailman ilman kalliita opintoja”, aivan kuten G.A.:n oman, ilman minkäänlaista opillista sivistystä nimismiehenä toimineen isän kohdalla oli todistettu.

Nopeiden tulojen toivossa nuori poika hakeutui kasvavalle apteek-kialalle ja pääsi kenties hyvien puheenlahjojensa sekä toimeliaan luon- teensa ansiosta apteekkarin oppiin Sundbergin apteekkiin Mikkeliin. Haastavankin tilanteen keskellä nuorta G.A.:ta näyttää määrittäneen jonkinlainen ammatillisen etenemisen ja kehittymisen kaipuu hänen hakeutuessaan ”jonkun verran heikon” opetuksen vuoksi jo vuotta myöhemmin parempaan opinahjoon, pyytäen paikkaa helsinkiläisen apteekkari F.M. Maexmontanin palveluksessa.⁵

Siinä missä Sundbergin kova kuri ei ollut miellyttänyt nuorta G.A.:ta, oli Maexmontanin opissa jo paljon mielekkäämpää. Uusi isäntä ei pies- syt työntekijäänsä ja sai maltillisella puhetavallaan tietoa jo jäämäänkin vilkkaan nuorukaisen päähän. Kenties apteekkari F.M. Maexmontan tunsi sympatiaa isättömäksi jäänyttä suojattiansa kohtaan. Ainakin hänen ansionsa oli se, että hän onnistui kannustamaan nuorta oppi- lastansa hakeutumaan takaisin koulunpenkille. G.A:n muistiinpanot puhuvat ammatillisen suhteen sijasta ennemminkin henkilökohtai- sesta siteestä, G.A:n muistellessa Maexmontanin vaikutusta omaan kasvutarinaansa, kirjoittaen: ”Minua pidettiin miltei kuin lasta kodissa ja sain tilaisuutta sivistävään seurusteluun.”⁶ Vaikkei apteekissa työs- kentely ollutkaan G.A:n ensisijainen haave, näytti hän luottaneen alan tulevaisuusnäkyymiin ja tasaisiin tienesteihin, syventäen opintojansa myös vuonna 1853 hankkimallaan proviisorin tutkinnolla.⁷

Lyhyen elämänsä aikana oli isänsä menettänyt poika oppinut kovimman kautta vastuun ja velvollisuuden hinnan. ”Nälkä pakot- taa koiran kahleisiin”, tiivistä G.A. hautaamiensa haaveiden hinnan

muistiinpanoissaan, kevennettyään ensin äidin taloudellista taakkaa Helsingissä tienamillaan rahoilla.⁸ Suurta vastenmielisyyttä alaa kohtaan G.A. tuskin kuitenkaan tunsi, päätellen siitä, että hän sittemmin syvensi opintojansa vuonna 1853 hankitulla proviisorin tutkinnolla.⁹

Hakeutuminen apteekkari Maexmontanin oppiin muutti G.A. Serlachiuksen elämän suunnan muutoinkin kuin vain ammatillisesti. G.A.:n avosylin perheeseensä vastaanottaman Maexmontanin avulla nuori mies pääsi tutustumaan myös apteekkarin muuhun sukuun sekä erityisesti apteekkarin serkun, kihlakunnantuomari Karl Maexmontanin tyttäreeseen Aliceen, johon G.A. näyttää mieltyneen varsin nopeasti. Nuoren parin rakkaus luultavimmin roihahti G.A.:n käydessä liikematroilla Lempäälässä, missä hän oppi-isänsä suosituksella sai mahdollisuuden yöpyä Alicen perheen kodissa, Lopen kartanon suurtilalla.¹⁰

Kenties G.A.:n toimielias luonto ja versoileva puheenparsi vakuuttivat perheen nuoren tyttären lisäksi myös tulevat appivanhemmat. Näin voisi päätellä ainakin siitä, ettei G.A.:n heikompi sosiaalinen asema muodostunut ajan hengen mukaisesti arvostettuun sukuun avioitumisen esteeksi. Ja niin kahdeksantoistavuotias Alice ja kaksikymmentäyhdeksänvuotias G.A. sinetöivät suhteensa Alicen kotikartanossa tanssituilla häillä, kesällä 1859.¹¹

Nuori morsian sai jo varhaisessa vaiheessa oppia avioliittonsa dynamiikan sekä miehen nopeasti liikkuvat visiot, joiden perässä tulevan perheen olisi seurattava. Kotikartano jäi taakse Alicen seurattessa miestänsä Tampereelle, missä G.A. oli onnistunut jo vakauttamaan asemansa oman apteekin omistajana. Nopea etenemistarina koulunsa keskeyttäneestä pojasta itsenäiseksi apteekkariksi haki vertaistaan: Tampereelle varattomana saapunut G.A. oli onnistunut hankkimaan itselleen työpaikan Tampereen Kirkkokadun kulmassa sijainneesta Tennbergin apteekista, etenemällä sitkeällä työnteolla vain neljässä vuodessa apteekin omistajan paikalle.

Aiemman oppi-isänsä, apteekkari Maexmontanin tavoin myös tamperelainen Tennberg taisi tehdä korkealentoisesti ajattelevaan,

vielä seurapiireihin kelpaamattomaan G.A.Serlachiukseen vaikutuksen. Liiketoimissaan rohkea Anders Tennberg uskalsi toteuttaa visionsa, rakennuttaessaan muun muassa Tampereen Vanhan kirkon tapulin, sekä kirkon ympäristöön nousseen, Tampereen ensimmäisen puiston. Kaupungin vaikutusvaltaisimpiin miehiin lukeutunut Tennberg pyöritti apteekkinsa ohella myös omaa, pellavaöljyä tuottanutta öljynpuristamoaan, sekä oluttehdasta.¹²

On helppoa nähdä Tennbergin toimineen myös jonkinlaisena ammatillisena esimerkkinä etenemishaluiselle G.A.Serlachiukselle, joka viimeistään Tennbergin esimerkistä ymmärsi, ettei omaa liiketoiminnallista kyvykkyyttään tarvitse keskittää vain yhteen osaamisalueeseen. Miesten välinen yhteisymmärrys ja kunnioitus lieneekin ollut molemminpuolista, Tennbergin ymmärtäessä myös nuoren työntekijänsä innokkuutta. Vaikkei G.A:n ansioluettelosta löytynytäkään mainittavia vastuutehtäviä, onnistui ahkera mies vakuuttamaan työnantajansa kyvykkyydestään huolehtia apteekista usein myös itsenäisesti. Muutamassa vuodessa apteekki ehti tulla proviisorille jo niin tutuksi, ettei hänen varmasti tarvinnut harkita seuraavaa siirtoaan liiaksi Tennbergin apteekin tullessa myyntiin omistajansa kuoltua vuonna 1857. Kuten tuleva teollisuushistoria tuli osoittamaan, teki G.A. Serlachius myös apteekkinsa kohdalla päätökset tavaksi muodostuneella tyyllillään: nopeasti, uhkarohkeasti ja varattomanakin velkavipuun luottaen. Tarkoitus pyhitti keinot: kesäkuun 20. päivänä rahaton mies osti velaksi koko apteekin irtaimistoineen.¹³

On selvää, että G.A:n idea oli jo syntyessään monilta osin riskialtis ja suuruudenhullu. Aiemman omistajansa kuolemasta huolimatta ei apteekki irronnut halvalla. Ajan mittakaavassa mainittavan suuri, 18 000 hopearuplan hintapyyntö oli rahattomalle miehelle vähintäänkin kyseenalainen sijoitus. Pääoman puutteen G.A. paikkasi puheenlahjoillaan ja onnistui lopulta hankkimaan tarvittavan summan hyödyntämällä muun muassa Virkamiesten leski- ja orpokassaa, mielipuoleten hoivakassaa, yliopiston rahastoa sekä yksityishenkilöiltä saamiensa pieniä lainoja.¹⁴

Tarvittavan pääoman kokoon kasaamiseen vaadittu työmäärä ker-
too paitsi tilanteen haastavuudesta myös G.A.:n sitkeästä luonteenlaa-
dusta. Vaan siinä missä Serlachiuksen visioissaan villi mielenmaisema
olikin omiaan raivaamaan tietä eteenpäin, kääntyi sen sivutuotteena
ilmennyt malttamattomuus usein itseänsä vastaan. Vaikka Tennbergin
apteekin tiedettiin olevan hyvässä kunnossa ja sellaisenaan kannattava,
muodostui uuden omistajan korkealentoisuus varsin nopeasti talou-
delliseksi ongelmaksi, proviisorin rakennuttaessa kuluista välittämättä
apteekillensa uuden, kahdeksanhuoneisen rakennuksen Tampereen
Keskustorin laitaan. Uudistuksen myötä myös Serlachiuksen aptee-
kin laaja valikoima kasvoi entisestään, idearikkaan miehen lisätessä
tuotevalikoimaansa myytäviä elementtejä aina oman kanalan munista
pärekkoreihin.¹⁵

Siinä missä apteekki laajeni entisestään, nähtiin sen innokasta
omistajaa tiskin takana yhä harvemmin. Kenties kokonaiskuva ker-
toi kaiken oleellisen: korkealentoisesti ajattelevaa, mieleltään luovaa
mutta levotonta miestä ei koskaan ollut tarkoitettukaan tavalliseen,
arkiseen puurtamiseen apteekin kassakoneen takana.

Vaikka G.A.:n luova mieli versoi uusia ideoita, ei hänen kes-
kittymisensä ja mielenkiintonsa näyttänyt riittävän laskujen mak-
samiseen ja yrittäjän vaateiden täyttämiseen. Jo alkujaankin tylsänä
näyttäytynyt apteekkiala ei onnistunut täyttämään miehen tekemi-
sen tarvetta. Kenties työ olikin turhan mielikuvituksetonta: lää-
kkeiden raaka-aineena toimivat 1800-luvun puolella pääsääntöisesti
luonnosta saatavat ainekset, yrittäjä ja rohdokset, joista ne lääkevalmis-
tusohjekirjan mukaisesti valmistettiin apteekin takatilassa erilaisiksi
hauteiksi, uutteiksi ja lääkinnällisiksi lopputuotteiksi. Lääkkeiksi tar-
koitettuja rohdoksia oli noin neljäsataa erilaista, siitäkin huolimatta,
ettei suurimmalla osalla rohdosta ollut todellista hoitavaa vaiku-
tusta.¹⁶ Kumpi lopulta ajoikaan apteekin taloudellisiin vaikeuksiin
– tuote vai staattisuuteen nopeasti kyllästyvä tuottaja – yhtä kaikki,
oli Serlachius apteekkeineen 1860-luvun loppuun tullessa jo syvissä
rahaongelmissa.

Hänen seistessään Pyynikin hautausmaalla olivat ilmassa kaikki katastrofin ainekset: kuolleiden lasten jälkeensä jättämä suru ja tuska, oman apteekin aiheuttama taloudellinen ahdinko sekä jo kulman takana kolkutteleva vararikko. G.A.:n sitkeän työnteon siivittämä kulku kohti menestystä näytti katkeavan jo alkumatkallaan, kunnes suunnan muutos – suoranainen ihme – pelasti lyödyn miehen, Kangasalan sivuapteekin hoitaja Karl Molin ilmoittaessa halukkuutensa ostaa Serlachiuksen apteekin toiminnan.¹⁷ Pohjimmiltaan viisaana liikemiehenä G.A. tarttui tarjoukseen, jättäen nopealla päätöksellä taakseen Tampereen sekä sen hiljaisessa kirkkomaassa kaunista untaan nukkuneen kaipuun.

Apteekin myyminen Molinille tarkoitti G.A. Serlachiuksen kohdalla uutta mahdollisuutta. Vaikka velkaa oli kertynyt joidenkin arvioiden mukaan jopa noin 80 000 markkaa, jäi apteekkikauppojen jälkeen käteen kohtuullinen, noin 30 000 markan pesämuna, jonka yrittäjähenkilön mies halusi heti laittaa poikimaan. Tarkkanäköinen G.A. ymmärsi tulevaisuuden olevan puussa sekä puuhiomoissa, joiden kannattavaa toimintaa hän oli Tampereella päässyt vierestä todistamaan. Uutta visiota pureskellessaan G.A.:n katse kääntyiikin kalastus- ja metsästysretkillä tutuksi tulleeseen, Keski-Suomessa sijaitsevaan Mänttään, missä hän aiempien työmatkojensa puitteissa oli päässyt tutustumaan myös kauppaneuvos C.W.S.Sundmanin omistamaan sahaan.¹⁸ Kenties idearikas ja uhkarohkea G.A. näki autiossa Mäntässä tyhjistä aloittamisen mahdollisuuden. Apteekkikaupoista käteen jääneillä varoilla nopealiikkeinen mies osti itselleen vesioikeuden Mäntän läntisestä haarasta, kirjoittaen kauppakirjan myötä myös tulevaisuuden historiaa.¹⁹

Uusi aluevaltaus vieraalla toimialalla ei näytä herättäneen G.A.:ssa epävarmuutta, miehen luottaessa yhä sitkeästi vain omaan visioonsa. Siinä missä aiemmat vesiosuuksien isännät seurasivat itsenäisesti toimivien puuhiomoiden toimia usein etäämmältä, halusi G.A. johtaa ja kehittää oman hiomonsa toimintaa paikan päältä. Edes äärimmäisen

hankala ja vaikeakulkuinen sijainti ei hirvittänyt tuoretta omistajaa, Serlachiuksen tehdessä nopean päätöksen muuttaa asumaan vesiosuutensa perässä Mäntän erämaahan.²⁰

Sijainnin haasteellisuus ei tullut G.A.:lle yllätyksenä. Talletettu aikalaismuisto kertoo G.A.:n vierailleen jo kauan ennen kaupantekoa vesiteitse Mäntässä. Koska Mänttään johtavat tiet olivat huonossa kunnossa ja paikoin olemattomia, oli ruoveteläisen rengin ja Hanhon talvimajatalon palvelijattaren täytynyt noutaa tutustumismatkaa taittanut G.A. kyytiinsä soutamalla. Matkanteko ei ollut vesiteitsekään helppoa: kaksihankainen soutuvene tuli lasketella haastavilla vesillä vain hiljakseen kosken alle, mistä matkaa jatkettiin pätkitäin myös jalan, venettä hartioilla kantaen. Aikalaismuiston mukaan Serlachiuksella oli mukanaan venematalla myös ”nuori neiti”, jota soutajat olivat epäilleet miehen tyttäreksi. Iän puolesta kuvaus näyttää kuitenkin osuvan nuoreen vaimoon, alle kaksikymmentävuotiaaseen Aliceen. Säilyneiden aikalaismuistojen mukaan vaativa kosken ylitys olikin käynyt Alicen voimille, nuoren naisen pelätessä hurrjana vellovaa koskea niin paljon, että hänet oli lopulta täytynyt laittaa makuulle seinää vasten ja peitellä veneessä olleen peitteen alle.²¹ Kuvatun kokemuksen valossa onkin helppoa nähdä, etteivät myöhemmin esiin nousseet käsitykset Alicen kielteisestä suhtautumisesta miehensä muuttoaikeisiin liittyneet mitä luultavammin niinkään Mänttään kuin ennemminkin sinne taitettavaan, äärimmäisen vaikeakulkuihin matkaan.²²

Oli Alicen näkemys miehensä aikeista mikä tahansa, ei se lopulta vaikuttanut jo vireillä olevaan visioon. Tehtyään kaupat koskiosuudesta lähti G.A. Tampereelta edeltä Mänttään, aikomukseen tuoda Alice sekä kolme vuotta aiemmin, vuonna 1864 syntynyt Axel-poika myöhemmin perässään.

Apteekkien aika oli ohitse ja edessä siinsi kosken ja puuhiomon mahdollistama, uusi ja uljas tulevaisuus. Jos Tampereen vuosien kiviliaat koettelemukset vielä painoivatkin miehen harteilla, oli aiemmasta nyt päästettävä irti, G.A.:n astuessa runoratsu Pegasuksen mukaan

nimettyyn purjeveneeseen, jonka tehtävänä oli kuljettaa isäntänsä entistä kauemmas painavien muistojen varjostamasta kaupungista. Pikaisella aikataululla, vain muutamia viikkoja kauppakirjan kirjoittamisesta, lähti purjevene syyskuun sateessa matkaan kyydissään kuusi pohjalaista kirvesmiestä ja kaksikymmentätuhatta markkaa. Vesiteitse liikkuva seurue kulki pitkin Näsijärveä, aina Ruoveden reitiltä kohti Vilppulaa. Perää purjeveneessä piti mustapartainen G.A. Serlachius, joka saattoi nähdä horisontissa jo uuden tulevaisuutensa: Vilppulan virran, maata pitkin venettä vetäen ylitetyn kosken sekä lopulta Koskelan talon rannan, missä seurue seuraavana päivänä nousi maihin.²³ Alaa vaihtaneen, kolmekymmentäkahdeksanvuotiaan apteekkarin matka oli taitettu onnistuneesti. Uuden hiomon rakennustyöt aloitettiin vielä saman päivän aikana.

G.A.:n menestystarinan alku täyttää klassisen sankaritarinan vaateet, kuvauksellaan vaikeudet voittaneesta miehestä, joka periksiantamattoman luonteensa ansiosta onnistui aloittamaan alusta. Jos Pegasuksen nimi olikin enne, kertoi se lopulta G.A.:n vilkkaasta mielikuvituksesta ja intuitiivisesta halusta lentää korkeammalla. Keski-Suomea kohti purjehtiva G.A. oli kohtaamistaan hankaluuksista huolimatta rohkea optimisti: keksijä ja tekijä, jollaisia kutsutaan joko hulluiksi tai neroiksi sen mukaan, kuinka heidän aikeensa onnistuvat. Kenties juuri siksi tarina Mänttää kohti purjehtivasta Pegasuksesta ja kuudesta pohjalaisesta kirvesmiehestä jäi elämään kaupunkilegendan lailla, kenties kuvatakseen myös seuraaville sukupolville G.A.:n henkistä ja fyysistä kapasiteettia.

Tarinan toisella puolella on todellinen tarve: elämän jatkuminen. Maahan lyödyllä lapiolla G.A. louhi esiin uutta alkua paitsi itselleen myös pienelle perheelleen. Kauneutta rakastava G.A. halusi hionsa läheisyyteen rakennettavan kotinsa vuolaan veden varrelle, missä kosken liike kuljetti vettä Keurusselästä Kuoreveteen. Kauniista sijainnistaan huolimatta oli perheen kodiksi hankittu punainen puutalo varsin vaatimaton. Alun perin myllytyvaksi tarkoitettu mökki

ei vielä Serlachiusten sinne asettuessa herättänyt samankaltaista ihastusta kuin vuosia myöhemmin, talon isännän laajentaessa sittemmin asumustaan myös tuvan kylkeen nousseella verannalla, lisäsiivellä ja terassilla.²⁴ Vaikka tupa alkuperäisessä muodossaan olikin vielä perin mitäänsanomaton, kannatteli se huoneissaan jo ulkoisia seikkoja tärkeämpää aarretta: elävää, oikeaa perhettä.

Vaikka Tampereella kuolleiden pienten veljesten muisto oli vielä tuore, oli pariskunnan ilmeinen haave omasta jälkikasvusta pitänyt kuitenkin pintansa. Axel-pojan syntymän jälkeen perhettä oli Mänttään muuton jälkeen siunattu myös vuosi puuhiomon valmistumisen jälkeen, vuonna 1870 syntyneellä tyttärellä Thyralla sekä vuonna 1873 syntyneellä, isänsä nimen saaneella Gustaf-pojalla. Perheen suureksi suruksi Gustaf kuitenkin menehtyi niin ikään ensimmäisen elinvuotensa aikana. Tampereelle haudatut veljekset saivat Gustafin kuoleman myötä vierelleen vielä yhden kovan kohtalon kokeneista Serlachiuksen pojista, perheen laskiessa pienen Gustafin viimeiselle leposijalleen Serlachiusten veljeshautaan, joka yhä tänäkin päivänä seisoo surumielisenä muistona Tampereen Aleksanterin kirkon vierustalla.

Vaikka neljän lapsen menettäminen oli mitä luultavammin aiheuttanut nuorelle pariskunnalle paitsi emotionaalista, myös fyysistä tuskaa, taisivat kaksi elossa selvinnyttä lasta herättää myös jonkinlaista toivoa vanhemmissaan. Lopulta toiveikas optimismi palkittiin: kuin valoksi alituisen kuoleman ja rahahuolten ylle syttyi maaliskuun toisenä päivänä, vuonna 1877 perheeseen vielä pieni ja kipunasieluinen iltatähti, Sigrid Serlachius.

Perheen keskuudessa Sissiksi kutsuttu tyttö syntyi hiljalleen heräävään Mänttään, jota muu perhe oli ennalta asuttanut jo vuosikymmenen ajan.

Yli viisikymmentävuotias isä sekä kolmekymmentäkuusivuotias äiti-Alice vastaanottivat pienokaisensa epävakaa ja haastavassa taloudellisessa tilanteessa 20 000 markan pääoman huvetessa odotettua nopeammin ruukinissännän rakennusten kivijalkaan. Haastavaan tilan-

teeseen ei löytynyt helppoja ratkaisuja. Omasta, varsin köyhästä suvustaan G.A.:n ei kannattanut etsiä lainanantajia. Niin ikään myös Alicen perheen kukkaron nyörit näyttivät pysyvän kiinni, appiukko Maexmontanin suhtautuessa jo aiempaa skeptisemmin vävypoikansa nopeatempoisiin ja versoileviin ideoihin.²⁵

G.A.:n varhaisvuodet Mäntässä näyttävätkin koostuneen jonkinlaisesta kauhun tasapainosta, jonka eteenpäin vievänä moottorina on kuitenkin toiminut hullun optimistinen tapa uskoa vaikeallakin hetkellä aina entistä vimmaisempaan visioon. Siinä missä varovaisempi yrittäjä olisi antanut periksi jo varhaisemmassa vaiheessa, näyttää G.A. puske-
neen jopa pakkomielteisesti kohti päämääräänsä. Vaikka vaisto olisikin ohjeistanut hidastamaan tahtia, näyttää G.A. toimineen täysin päinvastoin: huonossa tilanteessa hän nostatti kierroksia entisestään nähdessään hiomonsa ympärille rakentuvassa työyhteisössä lupauksen kokonaisen yhdyskunnan muodostumisesta. Systemaattisilla toimillansa puuhion mon omistaja alkoikin rakentaa ympärillensä entistä monipuolisempaa, aikaansa verraten jo poikkeuksellista, tiivistä ja sivistyvää yhteisöä.

Lähtökohta ei ollut yksinkertainen. Ensimmäiset G.A.:n mukana Tampereelta saapuneet kirvesmiehet olivat hiljalleen vaihtuneet paikallisiin työläisiin, jotka syrjäisessä Mäntässä olivat usein vailla asiaankuuluvaa työkokemusta tai koulutusta. Haasteellinen alku, jota G.A. muistiinpanoissaan kuvaa ”kansan tottumattomuudeksi tehdastyöhön ja haluksi pitää rokulia”, oli vaarassa ajaa työväkeä väärille teille, salaa poltetun viinan houkutellessa jo osaa väestä.²⁶ G.A.:n toimia tarkastellessa muodostuu kuva rakentavasta toimintatavasta isännän yrittäessä löytää syvällisempiä keinoja yhteisönsä yhdistämiseen ja sen toimintakapasiteetin turvaamiseen. Rankaisemisen sijasta G.A. näyttääkin keskittyneen ennemminkin perinteisiin kasvatusmetodeihin ohjaamalla suojattiansa huomion toisaalle. Oltiin G.A.:n liikemiestaidoista mitä mieltä tahansa, taisi avarakatseinen G.A. ymmärtää niitä sivistyksen kaltaisia edellytyksiä, joita menestyksekkääseen toimintaan tarvittiin; sen, että valistus toimi paremmin kuin valitus. Mainittavan varhaisessa vaiheessa, jo vuonna 1871 G.A. perustikin Mänttään

oman kansakoulun nostaakseen paikkakunnan löyhää sivistystasoa.²⁷

Lasten kasvattamisen lisäksi Serlachius halusi lisätä myös aikuisen työväkinsä sivistystä avaamalla työntekijöilleen oman kirjaston vielä saman vuoden aikana. Päätös perustaa Mänttään oma kirjastonsa oli Suomen mittakaavassa merkittävää edelläkävijyyttä, Tampereen ja Jyväskylän välisen maaseutualueen suurimman kirjaston auetessa Mänttään jo muutamaa vuotta aiemmin kuin esimerkiksi Tampereen Frenckellin paperitehtaan tai Nokia-yhtiön kirjastot.²⁸

Vaikka maan mittakaavassa sivistykseen ja kulttuuriin tähtäävä rakennustyö oli vasta aluillaan, täyttyi jo Sissin syntymän aikaan maailma tulevaisuuden klassikoista, jotka innostivat myös suomalaisia kirjoittamaan. Sissin synnyinvuonna näki päivänvalon venäläiskirjailija Tolstoin menestystarina *Anna Kareninan* päätösosa, joka jo ensisanoissaan ennusti myös pienen Sissi-tytön tulevaa, kuvaten: *”Kaikki onnelliset perheet muistuttavat toisiaan, jokainen onneton perhe on onneton omalla tavallaan.”* Sissin kanssa samaan aikaan syntyneet *Karamazovin veljekset* sekä *Tohtori Jekyll ja Mr. Hyde* toimivat suunnannäyttäjinä kaunokirjalliselle tarinankerronnalle, jonka suosion mukana uraa teki myös joukko suomalaisittain merkittäviä nuoria runoilijoita: Kaarlo Kramsu, Paavo Cajander ja J.H. Erkkö.

Ja lopulta, kuin sinetiksi tulevansa ylle, julkaistiin Sissin synnyinvuonna myös ensimmäinen suomennos Josef Julius Wecksellin murhenäytelmästä Daniel Hjortista, jonka riveihin Paavo Cajander suomennoksellaan ikuisti rukouksen, joka vuosisataa myöhemmin soi yhä kohtalokkaammin: *”Luo silmäs, kuiskaa nimi Sigridin! Hänt’ ope-
tin ma lasna, kasvavan näin lemmen valoss’ enkelin ma puhtaan.”*

Suomennos edusti uutta aikaa. Autonomisesti, osana Venäjää elävän Suomen kieli ei ollut enää vain köyhän väen kieltä lyyrisen kaunokirjallisuuden tuodessa siihen uutta ylevyyttä. Vuoteen 1877 tultaessa Suomi oli saanut paitsi Kansallisteatterin myös omalla kielellä kirjoitetun romaanin *Seitsemän veljestä* sekä jo vuosikymmentä aiemmin syntyneen sivistävän aallon, joka kirkoista irrallisena instituutiona toi kansakoulut paitsi kaupunkeihin, myös maaseudulle.

Vaikka väkiluvultaan pieni Mänttä olisikin toisenlaisissa olosuhteissa kulkenut maaseudulle tyypilliseen tapaan kehityksen vana-vedessä suuria kaupunkeja hitaammin, pääsi se nyt isänsä avulla käsiksi uuden ajan ihmeisiin monelta osin nopeammin kuin muissa Suomen kolkissa. Kuvaava esimerkki on aikalaismuistoissa esiin nostettu kertomus telefonin testaamisesta, joka tapahtui Mäntässä jo mainittavan varhaisessa vaiheessa, kesällä 1882. G.A. Serlachiuksen tapojen mukaisesti puhelin – yksi aikamme merkittävimmistä keksinnöistä – tuotiin sekin ensi kertaa mänttäläisten eteen juhlallisoin tavoin. Aiemmin saman vuoden aikana Englantiin sijoittuneella työmatkallaan oli isäntä itse päässyt kokeilemaan puhelinta, innostuen kummallisesta laitteesta niin paljon, että halusi jakaa saman kokemuksen myös työväkinsä kanssa, kuljettaen mukanaan Mänttään varsin yksinkertaisen aparaatin, jonka viisisataametrinen johto riitti juuri ja juuri vedettäväksi tehtaan viereiselle purukentälle. Kutsusta paikalle saapunut juhlaväki sai nautittavakseen pullat ja kahvit, joiden ääreltä heidät kutsuttiin rohkeasti lähemmäs tutustumaan isännän paikalle tuomaan eriskummalliseen vekottimeen. Aikalaismuistojen mukaan yllätys olikin mitä suurin, kun työntekijät nostivat luurin, jonka toisesta päästä kuului patruunan tuttu ääni.²⁹ Kentän lävitse kiemurteleva johto kuljetti mukanaan tulevaisuuden kohinaa; muistoa siitä, kuinka konkreettisella tavalla G.A. halusi pitää työväkinsä mukana elämänsä liikehdinnässä.

Sillä ihmisen on päästävä toisen luo. On oltava teitä, raiteita ja toivoa, ja kutakin edes sen verran, että selviää hengissä. Vaikka yhteisö toimi sisältäpäin, olivat ulkoiset seikat yhä painavana taakkana entisen apteekkarin niskassa. Sotkuiset metsäpolut ja vaikeakulkuiset tiet tulivat liiankin tutuksi liiketoimiaan tekevälle Serlachiukselle, joka yritti kuljettaa sahansa tuottamaa puumassaa Hämeenlinnan kautta Viipuriin ja Pietariin. Vaikka Mäntässä oltiin kaukana kaikesta, ei luovuttaminen mitä luultavimmin kuulunut Serlachiuksen vaihtoehtoihin. Mäntän hylkäämisen sijasta oli maailma tuotava

Mäntän luo, ja niinpä sisuuntunut G.A. viimein päätti suistaa suomalaisen rautatiepolitiikan raiteiltaan.³⁰

Järjettömän suunnitelman onnistumisprosenttia oli helppoa jo alusta alkaen pitää varsin matalana. Jo annetuilla päätöksillä oli kehittyvien tulevaisuuden rautateiden suunta ohjattu teollistuvalla Tampereelta kohti globaaleja satamia, ensin Vaasaan ja sieltä rannikkoa pitkin Ouluun.³¹ Looginen ratkaisu oli perusteltu ja järkevä, eikä G.A.:n päinvastaista ideaa kaupunkien sijasta harvaan asutetulle maaseudulle kohdistuvasta liikennöinnistä siten ollut helppoa myydä eteenpäin. Suuruudenhullu haave oli jo syntyessään kantajansa maallista ruumista korkealentoisempi ja merkittävä osoitus isäntänsä itsepäisyydestä. Valtaa tai voimaa G.A.:lla ei ollut juuri nimeksikään. Entisenä apteekkarina hän oli vasta aloitteleva teollisuusmies, jolla ei ollut virkaa sen enempää virastoissa kuin valtiopäivillä. Viitseliäisyyttä ja hullua itsevarmuutta näytti kuitenkin löytyvän sitäkin enemmän.

Ruotsia äidinkielenään puhuva puuhiomon omistaja päätti keskitää voimansa siihen, mikä vuosisatojakin myöhemmin tultiin ymmärtämään näkymättömistä aseista syvimpään savuavaksi. Ideastaan vakuuttunut G.A. päätti vedota ihmisten mieliin ja mielikuviin kirjoittamalla mielipidekirjoituksia sanomalehtiin, luoden samanaikaisesti suhteita myös itseään vaikutusvaltaisempiin valtiopäiväedustajiin.³²

Vailla opittua kirjaviisautta, aiheeseen suotavaa koulutusta tai edes perusteellista oikeinkirjoitustaitoa³³ valjasti G.A. kynänsä edukseen, kirjaillen lehtien palstoille rataansa puoltavia näkemyksiä. Niiden argumentteina toimivat muun muassa kirjoittajansa kaukonäköiset ajatukset, joiden mukaan Suomen olisi vapauduttava yksipuolisesta riippuvuudesta Venäjän markkinoista.³⁴ Suomenmielinen ajatus on mitä luultavammin saanut taakseen myös muita saman ideologian jakavia kansalaisia, vielä hetkeä aiemmin varsin tuntemattoman mielipidekirjoittajan saadessa hiljalleen tukijoita ajamansa asian taakse. Yksi nimekkäimmistä G.A.:n näkemyksen puolustajista oli suomalaismielinen J.V. Snellman, joka niin ikään näki erämaaradan hyödyttävän maaseudun ohella koko maata.³⁵ Kiinnostavaa